

Ա Ր Վ Ե Ս Ս Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն
ART STUDIES
ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

ՀՏԴ՝ 78.03

DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-169

ԱՍՏՐԱԽԱՆԻ ՀԱՅ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԸ
ՊԱՏՄԱՔՆՆԱԿԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ¹

Հասմիկ Հ. Հարությունյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ
Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի մասնաճյուղ, Գյումրի, ՀՀ

Անփոփում

Նախաբան. Հոդվածը նվիրված է Ռուսական կայսրության բազմաէթնիկ քաղաքներից մեկի՝ Աստրախանի քաղաքային մշակույթում XVII-XIX դարերում գործող հայ աշուղական կենտրոնի նշանավոր դեմքերին, նրանց ստեղծագործությանը, գործունեությանը և կենտրոնի պատմական արժեքին: XVII դարում, երբ Ջուղայի հայ վաճառականները առևտրական պայմանագրեր կնքեցին ռուսական արքունիքի հետ, Աստրախանը դարձավ հայ-ռուսական առևտրական կապերի հանգուցակետը: Քաղաքում վերաբնակված հայ արհեստավորներն ու առևտրականները, որոնք հայկական ավանդական քաղաքային մշակույթի կրողներ էին, ավանդույթի համաձայն, կարևորելու էին աշուղների արվեստը: *Մեթոդներ և նյութեր.* Պատմահամեմատական, տեքստաբանական և երաժրշտատեսական մեթոդներով քննության են առնված Աստրախանի հայ աշուղների կյանքի, գործունեության և ստեղծագործական ժառանգության կարևոր նյութեր: Ցավոք դրանց մեջ շատ քիչ են ձայնագրյալ նմուշները: *Վերլուծություն.* Գրավոր աղբյուրների մեջ կան բացառիկ կարևոր արժեք ներկայացնող ձեռագիր և տպագիր նյութեր՝ երգարաններ, աշուղական երգերի ձայնագրյալ նմուշներ: *Արդյունքներ.* Մեր ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ բոլոր հիմքերը կան պնդելու, որ Աստրախանում XVII-XIX դդ. առևտրաարհեստավորական միջավայրի պայմաններում զարգացել է նաև հայ աշու-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՆ ԳԴԿ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցությամբ 21Т-6Е197 ծածկագրով «Հայ աշուղական արվեստը պատմաքննական լույսի տակ» գիտական թեմայի շրջանակներում:

ղական համբարությունը, որը խիստ բնորոշ էր հայկական քաղաքների մշակութային կյանքին: Այստեղ ստեղծագործել են շատ համբավվոր աշուղներ, սազանդարներ, նաև նվագարանագործ վարպետներ: Ակնհայտ է, որ նոր պայմաններում զարգացել է Ջուղայի հայ ժողովրդական և ավանդական մասնագիտացված երաժշտությունը:

Բանալի բառեր՝ *Աստրախան, մշակույթ, ավանդույթ, հայ աշուղական կենտրոն, աշուղական երգ:*

Ինչպես հղել՝ Հարությունյան Հ. *Աստրախանի հայ աշուղական կենտրոնը պատմա-քննական լույսի տակ*. // ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2023: Հ. 2(26): 169-179 էջեր: DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-169

CENTER OF ARMENIAN ASHUGHS OF ASTRAKHAN IN A HISTORICAL AND CRITICAL LIGHT

Hasmik H. Harutyunyan

Shirak Center for Armenological Studies of NAS, Gyumri, RA
Gyumri Branch Yerevan State Conservatory after Komitas

Abstract

Introduction: The article is devoted to prominent figures, their creativity, activities and historical assessment of the center of Armenian ashugs, which operated in the XVII-XIX centuries in the urban culture of Astrakhan - one of the multi-ethnic cities of the Russian Empire. In the 17th century, when the Armenian merchants of Jugha signed trade agreements with the Russian court, Astrakhan became the center of Armenian-Russian trade relations. The Armenian artisans and merchants who settled in the city were the bearers of traditional Armenian urban culture, in which the art of shugs occupied a special place. **Methods and materials:** Historical-comparative, textological and musicological methods are used to examine important materials from the life, activities and creative heritage of the Armenian ashugs of Astrakhan. Unfortunately, there are very few recorded musical samples among them. **Analysis:** Among the written sources there are materials of exceptional value: songbooks, recorded samples of songs of ashugs. **Results:** As a result of our research, it can be stated that in Astrakhan, in the conditions of a trade and craft environment, a workshop of Armenian ashugs developed, which had those characteristic features that are typical of Armenian cities. Many famous ashugs, sazandars and master makers of traditional national instruments worked and performed here. It is obvious that in Astrakhan, folk and professional music of the oral tradition of Jugha developed under new conditions.

Key words: *Astrakhan, culture, tradition, center of Armenian Ashugs, Ashug song.*

Citation: Harutyunyan Hasmik, *Center of Armenian Ashugs of Astrakhan in a Historical and Critical Light*. // ‘‘Scientific works’ of SCAS NAS RA. Gyumri, 2023. V. 2(26). pp.169-179.

DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-169

ЦЕНТР АРМЯНСКИХ АШУГОВ АСТРАХАНИ В ИСТОРИКО-КРИТИЧЕСКОМ СВЕТЕ

Асмик А. Арутюнян

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН, Гюмри, РА
Филиал Ереванской государственной консерватории им. Комитаса, Гюмри, РА

Аннотация

Введение: Статья посвящена видным деятелям, их творчеству, деятельности и исторической оценке центра армянских ашугов, действовавшим в XVII-XIX веках в городской культуре Астрахани - одного из полиэтнических городов Российской Империи. В XVII веке, когда армянские купцы Джуги подписали торговые соглашения с русским двором, Астрахань стала центром армяно-русских торговых связей. Армянские ремесленники и купцы, поселившиеся в городе, являлись носителями традиционной армянской городской культуры, в которой особое место занимало искусство ашугов. **Методы и материалы:** Историко-сравнительным, текстологическим и музыковедческим методами рассматриваются важные материалы жизни, деятельности и творческого наследия армянских ашугов Астрахани. К сожалению, записанных музыкальных образцов среди них очень мало. **Анализ:** Среди письменных источников имеются материалы исключительной ценности: песенники, записанные образцы песен ашугов. **Результаты:** В результате нашего исследования можно констатировать, что в Астрахани в условиях торгово-ремесленной среды развивался цех армянских ашугов, имевший те характерные черты, которые типичны для армянских городов. Здесь творили и выступали многие известные ашуги, сазандары и мастера изготовители традиционных национальных инструментов. Очевидно, что в Астрахани в новых условиях развивалась народная и профессиональная музыка устной традиции Джуги.

Ключевые слова: Астрахань, культура, традиция, центр армянских ашугов, ашугская песня.

Как цитировать: Арутюнян А. *Центр армянских ашугов Астрахани в историко-критическом свете.* // "Научные труды" ИЦАИ НАН РА. Гюмри, 2023. Т. 2(26). сс. 169-179.

DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-169

ՆՍԽԱԲՄԸ. Աստրախանը Ռուսական կայսրության բազմաթիվ քաղաքներից մեկն էր: Ըստ բազմաթիվ գրավոր աղբյուրների՝ 1556 թվականին Իվան Ահեղի կողմից Աստրախանի խանության գրավումից և Ռուսաստանին միացնելուց հետո, այստեղ բնակեցվել են նաև հայեր: [9:13] Սրանք հիմնականում առևտրականներ և արհեստավորներ էին: Իսկ երբ Ջուղայի հայ վաճառականները առևտրական պայմանագրեր կնքեցին ռուսական արքունիքի հետ, Աստրախանը դարձավ հայ-ռուսական առևտրական կապերի հանգուցակետ: Գաղթօջախի բուռն զարգացման խթան են հանդիսացել Պետրոս Առաջինի կողմից հայերին հովանավորող քաղաքականությունն ու նրանց բազմաթիվ արտոնություններ տալը:

1667 թվականին՝ ռուսական Նոր Առևտրային կանոնադրության ընդունումից հետո պայմանագիր է կնքվել Ջուղայի հայկական առևտրային ընկերության հետ: Այսպիսով, ռուսական կառավարությունը հույս ուներ հասնել մետաքսի տարանցման մեծացման, տուրքերի ավելացման՝ ակնկալելով ոսկու և արծաթի մեծ ներհոսք դեպի Ռու-

ասատան: Ջուղայի 40 վաճառականներից բաղկացած հայկական ընկերությունը ևս ստացել է արտոնություններ՝ Մոսկվայով և արտասահմանյան քաղաքներով Եվրոպա ազատ ճանապարհորդելու, ներմուծվող ապրանքների համար ավելացված տուրքեր չվճարելու և փոխադրման համար հաստատագրված գներ վճարելու իրավունքներ: Ջուղայի ընկերության համար Աստրախանը դարձել էր ոչ միայն կարևոր շուկաներից մեկը, այլև բեռնափոխադրման կարևոր կետ: Քաղաքում հայ վաճառականները հիմնել են բանկեր, կառուցել պահեստներ ու խանութներ, այստեղ բնակեցնելով նաև իրենց ծառայողների ընտանիքներին:

Աստրախանահայ արհեստավորների ամենամեծ խումբը ջուլիակներն էին, որին հաջորդում էին կոշկակարները, ներկարարները, կաշեգործները և ոսկերիչները: XVIII դարի առաջին կեսին Աստրախանում հաշվել են ոսկու և արծաթի 28 արհեստավոր վարպետներ: Դրանցից հայերին բաժին է ընկել 71,3 տոկոսը: Հայտնի հայ արծաթագործներից էին Դավիթ Վասիլը, Մինաս Գրիգորը, Մալաֆեյ Գերասիմովը, որոնք զբաղվում էին խաչերի, սրբապատկերների, թեյնիկների, բաժակների, դաշույնների, գդալների պատրաստմամբ: 1759 թվականին հայերը կազմում էին Աստրախանի ջուլիակների 91,5%-ը, կաշեգործների և մորթագործների 48,3%-ը:

XVIII դարում Աստրախանում հայտնի վաճառական ընտանիքներն էին Լալանները, Դադաշնները, Ֆրանգուլովները, Գալուստովները, Սերգենները, Գրիգորները, Ագամժանովները, Միզանդրոնցները, Ագամովները, Ալաբովները, Աղաբաբովները, Ֆեդորովները, Ասատուրովները, Պոպովները և այլք: Լայնորեն հայտնի է աստրախանահայ վաճառականների և արհեստավորների կրթական, կրոնական և բարեգործական ոլորտներում ծավալած գործունեությունը: XVIII-XIX դարերում նրանք կառուցել են հայկական եկեղեցիներ, որբանոցներ, դպրոցներ:

1810 թվականին տեղի է ունեցել աստրախանցի վաճառականների՝ Աղաբաբով եղբայրների կողմից հիմնադրված, հայերի համար նախատեսված հանրակրթական դպրոցի բացումը: 1816 թվականին Աստրախանում լույս է տեսել Ռուսաստանում առաջին հայկական պարբերականը՝ «Արևելյան լուրեր» երկլեզու օրաթերթը: Աստրախանի տնտեսության զարգացմանը մասնակցելու, ինչպես նաև բարեգործական գործունեություն ծավալելու համար բազմաթիվ հայեր արժանացել են «Քաղաքի պատվավոր քաղաքացու» կոչման, ստացել են պետական պարգևներ:

XVII-XIII դդ. Աստրախանի քաղաքային կյանքի զարգացման բավական բարձր տեմպերը հետևանք էին համեմատաբար ապահով այն իրավիճակի, որում հայտնվել էր Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցած այս տարածաշրջանը, ապահովություն, որը հնարավորություն էր տալիս տեղի հայ բնակչությանը ոչ միայն բնականոն հունով ապահովելու իր կենսակերպը, այլև աննախադեպ բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու ինչպես քաղաքային շինարարության, այնպես էլ տնտեսական և մշակութային կյանքի առաջընթացի համար: [13]

Հայտնի է, որ քաղաքը մշակութային բաց համակարգ է և շուտ է ադապտացվում նորին: Սա վերաբերում է նաև Աստրախան քաղաքին: Իր կենցաղամշակութային համալիրի բազմաթիվ ավանդական տարրերի կողքին քաղաքային մշակույթը բավա-

կան արագ ընդունում, ընկալում և նորովի էր արտահայտում դրսեկ երևույթները՝ տալով դրանց նոր որակներ, որոնք դրսևորվում էին առտնին կյանքում: Այստեղ նորույթական արժեքները արագորեն էին մուտք գործում, ինչը պայմանավորված էր քաղաքային բնակչության էթնիկ և կոնֆեսիոնալ բազմազանությամբ. ռուսներ, թաթարներ, հայեր, վրացիներ, պարսիկներ, հնդիկներ և այլք: Քաղաքում վերաբնակ հայ արհեստավորներն ու առևտրականները, որոնք հայկական ավանդական քաղաքային մշակույթի կրողներ էին, նոր մշակութային դաշտում փորձում էին ստեղծել իրենց հարազատ քաղաքային միջավայր՝ հաճախ մերժելով տեղական սովորույթները:

Աստրախանի հայերի մշակութային կյանքին վերաբերող բազմաբնույթ արխիվային նյութերը թույլ են տալիս եզրակացնել, որ XVIII դարում քաղաքի հայ բնակչությունը ապրում էր էթնիկ միասնական հոգևոր կյանքով:

Հայերը գործուն մասնակցություն են ունեցել նաև Աստրախանի մշակութային կյանքի զարգացման գործում: Ռուս ճանապարհորդներից մեկի նկարագրության մեջ ասվում է, որ հայերը երաժշտության ջերմ երկրպագուներ են: Միրում են գնալ մերձքաղաքային զբոսանքների՝ երգերով ու պարերով: Ասվում է նաև, որ Աստրախանի թատերասեր հասարակայնության մեծ մասը կազմված է եղել հայերից: Պատահական չէ, որ 1816-17 թթ. Աստրախանի թատրոնի հովանավորը (ахтрепремер) եղել է ազգությամբ հայ, պոդպորուչիկ Գրուզինցովը, իսկ հետագայում՝ մինչև 1883 թ., շուրջ 70 տարի, այդ թատրոնը գործել է հայ Ուզլևի տանը: [5, էջ 46]

Աստրախանի հայ համայնքի մշակութային կյանքին վերաբերող գրավոր աղբյուրներում կան բազմաթիվ հիշատակություններ, որոնք վերաբերում են երաժշտությանը: Օրինակ, ասվում է, որ «գտնվելով Հայաստանից շատ հեռու, Աստրախանի հայերը չէին մոռացել իրենց սովորույթները և ազգային երաժշտությունը: Նրանց մոտ բոլոր տոնակատարությունների, հարսանիքների ժամանակ հնչել է հայկական երգը, և պատահական չէ, որ Աստրախանի հայկական Աղաբաբյան դպրոցում հիմնադրման օրվանից (1810 թ. մայիսի 12) դասավանդվել է երգեցողություն:

XIX դարի սկզբներին Աստրախանում կազմակերպված էր հայկական երգչախումբ, որի ղեկավարն էր Աղաբաբյան դպրոցի հայոց լեզվի և երգեցողության դասատու Մերովբե Պատկանյանը՝ հռչակավոր բանաստեղծ Ռափայել Պատկանյանի պապը: Տեղեկություն կա այն մասին, որ 1810 թվին, երբ Եփրեմ կաթողիկոսը ժամանում է Աստրախան, Մերովբե Պատկանյանի երգչախումբը, որը կազմված էր բացառապես Աղաբաբյան դպրոցի աշակերտներից, նրա պատվին կատարում է «Մահման առ սահման» երգը:

Պատմամշակութային այս խոստուն փաստերի համատեքստում կարևորում ենք նաև Աստրախանում աշուղական զարգացած արվեստի առկայությունը: Ինչպես ցույց են տալիս պատմական գրավոր աղբյուրները, Աստրախանի հայկական համայնքը հիմնականում Ջուղայի և Ջուղայից Իրան գաղթած հայ առևտրականներն ու արհեստավորներն էին: Նույն աղբյուրներն ասում են, որ այստեղ եղել է զարգացած գուսանական և աշուղական արվեստ: Առաքել Դավրիժեցին (1590-1670 թթ.) հիշելով Ալի փաշայի երբոր հետ կապված իրադարձությունները, գրում է. «Մորին եղբայրն՝ զորոյ անունն ոչ գտաք, Քոռոլի, այս այն Քոռոլին է, որ բազում խաղ է ասացեալ՝ զոր այժմ աշղներն

եղանակեն: Գզիրոզլի Մուստաֆայ Բեկ Ռ. Մարդով. և սա ևս ընկեր է Քոնողլունյն՝ գոր յո-լով տեղիս մեջ իրու խաղին գաս յիշէ»: [2, էջ 87]

Մեկ այլ դրվագում, նկարագրելով Ագուլիսում շահ Աբասին դիմավորելու արա-րողությունը, պատմիչը նշում է. «Եւ սովորութիւն էր շահին, զի ուր և մտնէր թէ ի քա-ղաք , թէ յերկիր, ամենայն բնակիչք տեղոյն միահաղոյն ընդ առաջ էլնէին, իշխանք և ժողովուրդք, արք և կանայք և աղջկունք, երիտասարդք և մանկունք, ամենեքեան զար-դարեալք ազնիւ և մեծագին զարդուք, քաղցրահամ մրգօք, և համադամ ճաշակելեօք և անուշահոտութեամբ և ծաղկեհամ գինեաւ. և վայելչահասակ և գեղեցկատես մանկունք, աղջկունք և կանայք ի ձեռ առեալ զգինին ոսկի բաժակաւ մատուցանէին շահին: Այլ և մարմնաւոր գուսանք և երգեցողք առաջի ընթանալով, և արուեստական երգարանօք քաղցրանուագ երգէին»: [2, էջ 356]

Նշենք, որ հայ աշուղական կենտրոնները ստեղծվել ու գործել են պատմամշա-կութային այնպիսի միջավայրում, որտեղ պահանջված է եղել ժողովրդապրոֆեսիոնալ բանաստեղծ-երաժշտի արվեստն ու ստեղծագործությունը: Այս արվեստի կամ արհես-տի բազմաբովանդակ էությունը աշուղներին հնարավորություն է տվել հասարակական բոլոր շերտերի մեջ առաջացնելու հետաքրքրություն ժամանակակից մշակութային, քաղաքական, սոցիալական, ժամանցային բնույթի խնդիրների ու հարցերի շուրջ, գտ-նել դրանց ինքնատիպ պատասխաններ՝ արժանանալով ունկնդրի անթաքույց համակ-րանքին: [1] Քաջ հայտնի է նաև, որ աշուղական արվեստը հատկապես գնահատվել ու «հովանավորվել» է հայ առևտրաարհեստավորական միջավայրում՝ գեղագիտական ու-րույն արժեքների և անփոխարինելի ժամանցային բովանդակության առումներով: Միև-նույն ժամանակ այն ծառայել է նաև իշխող դասին և նրա հայրենակիցներին: [10:11:12]

Երաժիշտների և աշուղների ճյուղային համաքարության ներքին կանոնադրու-թյան, ծիսակարգի և աստիճանակարգի մասին մեր ձեռքի տակ հստակ տեղեկություն-ներ չկան: Ամենայն հավանականությամբ վերոհիշյալները պետք է շատ հարցերում նման լինեն մյուս արհեստավորական կազմակերպություններում ամրագրված և կեն-սագործվող կանոնակարգերին, մի քանի բնորոշ առանձնահատկություններով հան-դերձ: [1] Ըստ գրավոր աղբյուրների՝ Աստրախանում ապրել ու ստեղծագործել են բազ-մաթիվ հայ աշուղներ: [5, էջ 46] Նրանց թվում են՝ համբավավոր *Թուրինջը* /Թորոսը՝ 1790-1875/, *Իվանը* /Հովհաննեսը՝ 1800-1864/, *Մելիքսեթը* /Ալեքսանդրը՝ 1810-1885/, *Ջա-հել-օղլանը* /Հարությունը՝ 1820-1850/, *Մայիֆը* /Հարությունը՝ 1825-1881/, *Լալան* /Կարա-պետը/, *Ղուրգյարը* /Կարապետը/, երկու աշուղներ նույն անուններով՝ *Յաղուբ-օղլի*, որոնցից մեկը Կարապետն էր, մյուսը Մկրտիչը: Հայտնի է, որ վերջին երկուսն էլ մահա-ցել են 1847 թ.: Իսկ աշուղ *Չերքեզ-օղլին*, եղել է նաև նվագարանագործ վարպետ, պատրաստել է քանոն նվագարանը, որը մյուս ազգային նվագարանների՝ սազի, քա-մանչայի, թառի կողքին մեծ տարածում է ունեցել քաղաքի երաժշտական կենցաղում:

Պահպանվե՞լ են արդյոք Աստրախանի հայկական համայնքում ստեղծված կամ տարածում գտած երաժշտական նմուշների գրառումներ: Նշենք, որ գրավոր աղբյուրնե-րի մեջ կան նաև բացառիկ կարևոր արժեք ներկայացնող նյութեր՝ երգարաններ, աշու-ղական երգերի ձայնագրյալ նմուշներ: [6]

1816-1818թթ. Աստրախանում տպագրվել է «Ասիական երաժշտական հանդեսը» /“Азиатский музыкальный журнал”, որը Ռուսաստանում տպագրվող առաջին երաժշտական-ազգագրական պարբերականն էր: [7: 8] Տարբեր ազգերի երաժշտական նոտագրված երգերի մեջ տեղ են գտել նաև հայկական նմուշներ: Այս հետաքրքիր աշխատանքը նախաձեռնել էր Իվան Դոբրովոլսկին, որը չլինելով պրոֆեսիոնալ երաժիշտ՝ ոչ միայն հավաքել և նոտագրել էր Աստրախանում բնակվող տարբեր ազգությունների երգեր, այլև դրանք մշակել էր դաշնամուրի նվագակցությամբ և խմբերգային կատարումների համար: Ահավասիկ «Ասիական երաժշտական հանդեսի» երկրորդ տետրում տպագրված հայկական երգը, որը գրառված է ռուսատառ հայերենով և ունի շատ թերի տառադարձումներ.[7, էջեր 3-8]

Adagio.

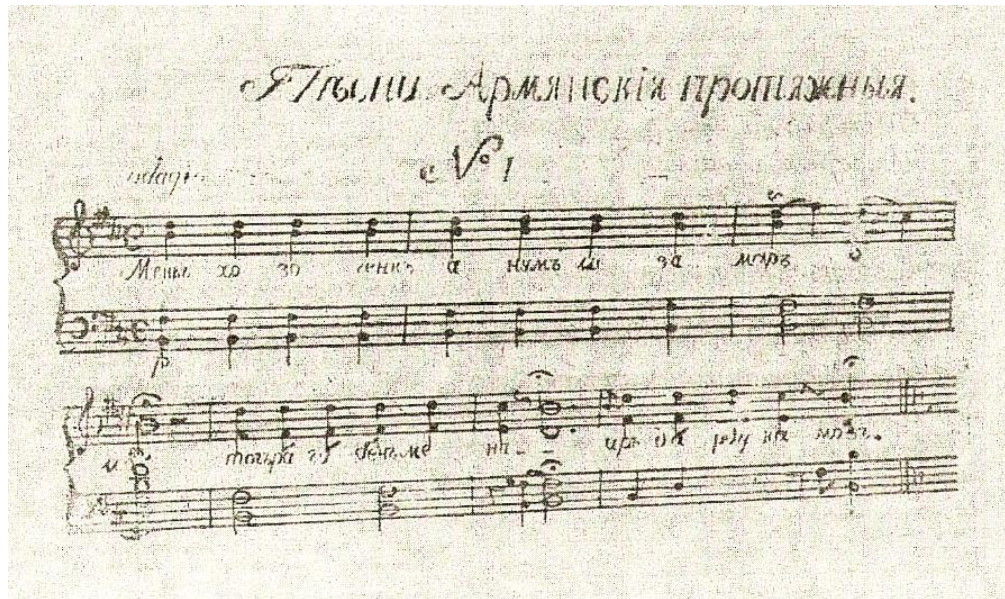
Меннъ хо - зо-генкь а - нум мез за - мар да - мовъ

Тогъ ра - гу-бенъ ме - на иръ дар - ду - ка - мовъ.

Менн хо зогенкь а нум мезамаръ дамовъ,
 Тогъ рагубнъ мна иръ дардукамовъ.
 Ахтаремъ пацарѣлгъ ту имнесъ самовъ;
 Іенъ ампуремъ пернисъ амара оки.
 Маріамъ ацалыкесъ куйновъ спитакъ,
 Іересеть лусніак шохт арекакъ,
 Ачкертъ квары нячпесъ луськецакъ,
 Інкератъ кегецыкъ камара оки.
 Черкезъ оглянъ асацъ назани керн
 Имъ дживанъ ахпорсъ митогъ бичари
 Эсъ ко састыкъ сѣрнъ сиртесъ кварн.

Բանաստեղծական չափածո տեքստը, ճոխ մակդիրները և երաժշտական բաղադրիչը հուշում են, որ գրառվածը աշուղական քնարական երգ է: Ասերգային, լսարանին ուղղված դարձվածքները, կրկնվող և նվագարանային բնույթի երաժշտական հանգաները շատ տիպական են աշուղական երգային արվեստին:

Դոբրովոլսկին ժողովածուում ընդգրկել է նաև նույն երգի խմբերգային մշակումը. [7, էջեր 3-8]

Հանդեսի առաջին տեսքում Գորբովյուսկին ընդգրկել է դարձյալ հայ աշուղական երգ, որը կոչվում է «Հեյ, նոր սիրելի, Նազանի խանում»։ [8, էջեր 6-7]

Դարձյալ ակնհայտ են աշուղական երգերին բնորոշ *խնամված* դարձվածքներն ու հանգածները: Հետաքրքիրն այն է, որ մոնոդիկ երգը ծավալվում է *h* հիմքով փոուզիական միտրում, մինչդեռ բազմաձայն մշակումը կատարված է *G-dur* տոնայնության մեջ:

Այս երգի հանդեպ հետաքրքրությունը մեծ է այնքանով, որ հետագայում այն ընդգրկվել է հայկական այլ երգարաններում՝ աշուղ Քեշեշ Օղլու /Մկրտիչի/ հեղինակությամբ: [5, էջ 47]

Հէյ, նոր սիրելի, Նազանի խանում,
 Հատդ չի գտնվիլ քոլ Իրանում,
 Դու հրեշտակ ես հատուկ նմանում,
 Քեզի տեսնելով մարդ է սասանում:

Մեռած մարդիկն քեզ թե մոտենան,
 Շունչ-հոգի կառնեն, կկենդանանան,
 Երկնքից եկար մեկ իմ մանանա,
 Հենց ա գլուխդ խոջի թարխանա:

Մինայիդ վրա կապել ես յաղուզ,
 Ճոճալով ման եկ, յան-յանի, դուզ-դուզ,
 Աչքերդ նման խանդուի ջաուզ ....

Այն, որ հայ աշուղական երգերն ընդգրկվել են այս բացառիկ արժեքավոր ժողովածուի մեջ, խոսում է դրանց մեծ ժողովրդականության մասին, ինչն էլ փաստում է Աստրախանում աշուղական ծաղկուն արվեստի գոյության մասին: Պատահական չէ, որ «հայաշատ Աստրախանում հյուրընկալվել են երգիչներ ու երգահաններ: Աշուղ Ջիվանին իր երգերով հաճախ հոգեկան մեծ բավականություն է պատճառել Վոլգայի գետաբերանում ապրող հայությանը: Ք.Կարա-Մուրզան այստեղ կազմակերպել է 80 հո-

գուց բաղկացած երգչախումբ և պատրաստել 12 հայ խմբավարներ: [...] 1904 թ. Աստրախանում համերգներով հանդես է եկել ծագումով տեղացի, հոչակավոր երգչուհի Նադեժդա Պապայանը»: [3, էջ 126]

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Մեր ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ XVII-XIX դդ. Աստրախանի հայկական առևտրաարհեստավորական միջավայրի պայմաններում կարող էր զարգանալ նաև հայ աշուղական *համբարությունը*, որտեղ համակարգվել են աշուղների մասնագիտացված գիտելիքները՝ չկաշկանդելով դրանց ազատ ու ստեղծագործական փոխակերպումներն ու արդիականացման դրսևորումները: Դա վերաբերել է ինչպես երգերի ժանրերին, այնպես էլ բանաստեղծական տեքստերի եղանակավորմանը:

Այստեղ ստեղծագործել են շատ համբավավոր աշուղներ, սազանդարներ, նաև նվագարանագործ վարպետներ:

Ակնհայտ է, որ Աստրախանում ստեղծված նոր պայմաններում զարգացել է Ջուղայի հայ ժողովրդական և ավանդական մասնագիտացված երաժշտությունը:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ո ն

1. Աղանյան Գ., Հարությունյան Հ. *Ալեքսանդրապոլի աշուղական արվեստ և համբարական ավանդույթ*: // «Հյուսիսային Հայաստանը պատմության խաչուղիներում»: Գյումրի: ՀՀ ԳԱԱ ԾՀՀԿ հրատ.: 2023: 194-210 էջեր:
2. Առաքել Դավիթեցի *Պատմություն Առաքել Վարդապետի Դարիժեցույ*: Վաղարշապատ: Էջմիածին: 1896: 570 էջ:
3. Չաքարյան Հ. *Աստրախանի հայոց գաղթօջախի մշակութային կյանքից*: Բանբեր Երևանի համալսարանի: Երևան: Հ.2: 1980, 122-128 էջեր:
4. Խաչատրյան Ա. *18-րդ դարի Աստրախանի հայերի մշակութային կյանքի պատմությունից*: Պատմաբանասիրական հանդես: Երևան: 1964: N2, 87-98 էջեր:
5. Ոսկանյան Վ. Գրիգորյան Վ. Ասիական երաժշտական հանդեսը և նրա հրատարակած երգերը // «Սովետական արվեստ», 1956, N10, 45-47 էջեր:
6. Մատենադարան, ձեռագիր N 9840:
7. Азиатский музыкальный журнал. Астрахань. N1. 1816, 1-8 сс..
8. Азиатский музыкальный журнал. Астрахань. N2. 1817, 1-16 сс..
9. Кугрышева Э. *История армян Астрахани. Астрахань. Волга. 2007. 288 с.*
10. Harutyunyan H. *The Art of Ashugh in the musical Life of Alexandropol.*// Sciences of Europe, N 93, Praha, 2022, 12 pp..
11. Harutyunyan H. *Patriotic Songs of Ashugh Jivani.*// Sciences of Europe, No 102, Praha, 2022, 15-22 pp..
12. Harutyunyan H., Asatryan A., Khachtryan D. *Armenian ashug art of the 18th century* // International Journal of Innovative Technologies in Social Science. N4, Warsaw, 2021, 139-149 pp..
13. Mkhitarian G. Ethno-confessional picture of Astrakhan according to materials of “physical” expedition of Academy of Sciences 1768-1774 [*Etnokonfessionalnaya kartina Astrakhani po materialam «fizicheskoy» ekspeditsii Akademii nauk 1768-1774 godov*]. // History, archeology and ethnography of the Caucasus, v. 18, N3, 2022, 585-605 pp.. (in Russian)

References

1. Aghanyan G., Harutyunyan H. Ashugh art of Alexandropol and Gang Tradition [*Aleksandropolishughakan arvest yev hamkarakan avanduyt*].//Northern Armenia at the crossroads of history. Gyumri. SCAS NAS RA. 2023. 258 p. (in Armenian)

2. Arakel Davrizhetsi History of Arakel Archmandrit Davrizhetsi [*Patmutiwn Arakel Vardapeti Dawrizhetswoy*]. Vagharshapat. Etchmiadzin, 1896. P. 570. (in Armenian)
3. Zakaryan H. From the cultural life of the Armenian settlement of Astrakhan [*Astrakhani hayots gaght'ojakhi mshakutayin kyankits*] // Bulletin of Yerevan University. Yerevan, v.2, 1980, pp. 122-128. (in Armenian)
4. Khachatryan A. From the history of the cultural life of Astrakhan Armenians of the 18th century [*18-rd dari Astrakhani hayeri mshakutayin kyanki patmutyunits*]. // Historical-Philological Journal, Yerevan, v.2, 1964, pp. 87-98. (in Armenian)
5. Matenadaran, manuscript N 9840. (in Armenian)
6. Voskanyan V., Grigoryan V. Asian Music Magazine and its published songs [*Asiakan yerazhshatakan handesy yev nra hratarakats yergery*]. // Soviet art, 1956, Yerevan, v.10, pp. 45-47. (in Armenian)
7. Asian Music Magazine. Astrachan. N1. 1816, pp. 1-8. (in Russian)
8. Asian Music Magazine. Astrachan. N2. 1817, pp. 1-16. (in Russian)
9. Kugrysheva E. History of the Armenians of Astrakhan [*Istoriya armyan Astrakhani*]. Astrakhan. Volga. 2007. 288 p. (in Russian)
10. Mkhitarian G. Ethno-confessional picture of Astrakhan according to materials of “physical” expedition of Academy of Sciences 1768-1774 [*Etnokonfessionalnaya kartina Astrakhani po materialam «fizicheskoy» ekspeditsii Akademii nauk 1768-1774 godov*]. // History, archeology and ethnography of the Caucasus, v. 18, N3, 2022, pp. 585-605 (in Russian)

Ընդունվել է / Принята / Received on: 02.11.2023

Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: 18. 11.2023

Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: 27.11.2023

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հասմիկ Հայկի ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ՝ արվ.գիտ. թեկնածու, դոցենտ,
ԳԱԱ ԾՀՀ կենտրոնի ավագ գիտաշխատող, Գյումրի, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ hasmik.har@mail.ru <https://orcid.org/0000-0001-7756-4240>

Hasmik Hayk HARUTHYUNYAN: PhD in Art, Associate professor,
Senior research worker of SHCAS of NAS, Gyumri, RA,
e-mail: hasmik.har@mail.ru <https://orcid.org/0000-0001-7756-4240>

Асмик Айковна АРУТЮНЯН: канд. искусств., доцент,
старший научный сотрудник ШЦАИ НАН, Гюмри, РА,
эл. адрес: hasmik.har@mail.ru <https://orcid.org/0000-0001-7756-4240>